

תוכן העניינים

מבוא	3
פרק 1 - תחליפי מוסר וזיהום	4
פרק 2 - מוסר וזיהום	7
פרק 3 - כלים ישומיים	10
סיכום	12
ביבליוגרפיה	13

מבוא

למפעלי התעשייה תרומה רבה לחברה בהיבטים כלכליים, ולמעשה אי אפשר לדמיין את החיים המודרניים בלעדיהם. הם מספקים מוצרים חיוניים ויוצרים מקומות עבודה, וסגירה שלהם היא פשוט לא אופציה ממשית בימינו. אבל יחד עם זאת, במקרים רבים כרוכה הפעילות של המפעלים בזיהום סביבתי, כמו הרעלה של מקורות מים או שחרור של חומרים מסוכנים לאטמוספירה. במקרים רבים פוגעים הזיהום הזה פוגע בצמחייה, בעלי חיים ובני אדם.

למעשה ההשפעה השלילית של התעשייה על הסביבה רחבה הרבה יותר. ההשפעה של הזיהום הסביבתי היא לא רק מקומית, אלה גם גלובאלית. במחצית השנייה של המאה ה-20 גברה המודעות בדבר המשבר הסביבתי המאיים על כדור הארץ כתוצאה מההשפעות הקשות של האדם על הסביבה. בשנת 2019 הגדיר ארגון הבריאות העולמי את זיהום האוויר כאיום הסביבתי הגדול ביותר על בריאות הציבור, ואילו ארגון האו"ם לבקרה על האקלים קבע שהמשך ההשפעה של בני האדם על האקלים יביא לאסון נורא לכל האנושות אם לא ינקטו צעדים מיידי (IPCC, 2021). מכלל הפעילות האנושית הגורמת לזיהום סביבה, הנתח הגדול ביותר שייך למפעלי התעשייה, כאשר במהלך פעילותם נפלטת גזי חממה המובילים לשינויי אקלים והתחממות כדור הארץ. ההשלכות הן מרחיקות לכת ומשפיעות על כל העולם, כגון בצורת, שיטפונות, סערות קיצוניות, הפשרת קרחונים ועליית מפלס הים. שינויי האקלים מהווים אתגר גדול לאנושות ולפיתוח בר-קיימא עולמי, ואיש אינו מטיל ספק עוד שלייצור הרחב בעולם יש השפעה גדולה על ההתחממות הגלובאלית. יש לשים לב שאין מדובר בתקלה מסוימת שאפשר פשוט לתקן, כמו במקרה של נפט שנשפך לנהר מקומי או מתקן טיהור אוויר שהתקלקל ובגלל זה השתחררו לאוויר גזים מסוכנים. ההשפעה השלילית על האקלים היא חלק אינטגרלי מהפעולה של התעשייה – כל ייצור כרוך בשימוש באנרגיה, ובמרבית המקרים גם בשימוש בחומרים שתורמים להתחממות הגלובאלית, כמו לדוגמה פלסטיק שמבוסס על נפט.

השאלה כאן היא שאלה של איזון. מצד אחד קיים הצורך של הפירמות להיות רווחיות, אחרת הן פשוט לא ימשיכו להתקיים ולייצר את המוצרים שלהם, וכך לספק את הצורך של כל בני האדם בעולם במוצרים שהפירמות האלו מייצרות. מצד שני קיימת המטרה החשובה של השמירה על הסביבה, גם ברמה המקומית, וגם ברמה העולמית, כך שההתחממות הגלובאלית לא תגיע לרמה שמסכנת את כל החיים על כדור הארץ. זאת היא לא שאלה שאמורה להיות לה תשובה חד-משמעית מהו מוסרי ומהו לא מוסרי אלא תשובה שמאזנת בין שני צרכים לגיטימיים שכל אחד מהם בפני עצמו הוא מוסרי.

בפרק הראשון נבחן את תחליפי המוסר הקיימים כיום בעולם העיסקי – האמצעים השונים, כמו החוק או הסביבה החברתית שנועדו להבטיח את ההתנהלות התקינה של הפירמות, גם מבלי שהן בעצמן יאמצו עקרונות מוסריים לניהול שלהן. המטרה תהיה לבדוק האם התחליפים האלו, שנחשבים כיום בעולם העיסקי כמספיקים להתנהלות מוסרית, מסוגלים למלא את התפקיד הזה שלהם.

בפרק השני נבחן את עקרונות המוסר בעצמם. אנו נתרכז בשני עקרונות: התועלתנות והזכויות. אלו הם שני עקרונות מקובלים מאד בעולם היום. המטרה תהיה לבדוק מה הם יכולים להגיד לנו לגבי האיזון הדרוש במקרה של הייצור לעומת הצורך בשמירה על הסביבה.

בפרק השלישי נבחן את הדרך שבה העקרונות הכלליים האלו יכולים להפוך לכלי משמעותי בפירמה. אנו נתרכז בכלי שמכונה קוד אתי אותנטי, שלפי אביבה גבע (2011) הוא הכלי המבטיח ביותר לשמירה על התנהלות מוסרית של הפירמות.

פרק 1 - תחליפי מוסר וזיהום

בכלכלה המודרנית, מקובל וברור שכל פירמה צריכה להיות רווחית. חברה לא רווחית פשוט לא תוכל להמשיך ולהתקיים, מה שאומר שכל כלל מוסרי לגבי ההתנהלות של הפירמות צריך לקחת בחשבון שהפירמה עדיין צריכה להרוויח. במילים אחרות, השאלה כאן היא לא שאלה של כללים מוחלטים אלא של איזון: מצד אחד לשמור על הרווחיות של הפירמה, ומצד שני, למנוע פגיעה בסביבה. מן הסתם אי אפשר להגיע למקסימום בשתי המטרות האלו, וצריך למצוא נקודת איזון שבה הפירמה עדיין תהיה רווחית ותחרותית בשוק, ואילו הזיהום יהיה נמוך ככל האפשר. זאת היא שאלה מהסוג שהתחום של "מוסר ועסקים" עוסק בו (גבע, 2011).

בימינו, מה שקורה בפועל הוא שהאיזון הזה מושג, או לפחות אמור להיות מושג, באמצעות "תחליפי מוסר" מסוגים שונים. אלו הם מנגנונים שאמורים להטיל מגבלות שונות של ההתנהלות הפירמות כך שהיא תהיה מוסרית יותר, אפילו אם הפירמה לא תאמץ לעצמה כללי מוסר אמיתיים. לכאורה, התחליפים האלו אמורים להיות חזקים ויעילים מספיק כדי שמידת המוסריות של הפירמה בעצמה לא תהיה חשובה. אבל בפועל, בכל מה שקשור לזיהום (ולמעשה גם בתחומים אחרים) הפירמות מנצלות חולשות שונות של התחליפים האלו, ולכולם יש חולשות בולטות, ועושות כמיטב יכולתן להגדיל את הרווחים שלהם למרות התחליפים האלו. יש כמה וכמה דוגמאות לכך, שמראות על הבעיות של תחליפי המוסר השונים.

תחליף מוסר אחד כזה הוא השוק החופשי. לפי התפישה של כלכלנים מסוימים, בעיקר כאלו שמזהים עם "אסכולת שיקגו" ועם הפילוסופיה החופשנית (ליברטנית) השוק החופשי הוא אמצעי שאם רק נשמור על ההתנהלות החופשית שלו באמת, הוא יביא לתוצאות טובות יותר עבור החברה כולה. השוק הוא, בעיני האנשים האלו, האמצעי היעיל ביותר להביא לרווחה גבוהה ככל האפשר לכולם. אבל התמונה הזאת שהם מציירים מתעלמת מכמה חסרונות של השוק החופשי בפועל.

חסרון אחד כזה הוא ש"לא הכל קניין פרטי" (גבע, 2011, עמוד 42). עקרונית, לפי התיאור הכלכלי של תומכי השוק החופשי, לכל דבר יש מחיר שמגולם במחיר של המוצר שהפירמה מוכרת. המנגנון הזה אמור לשקף את כל העלויות. חברה שמייצרת מוצר מזהם אמורה לפעול נגד הזיהום בשביל האינטרסים שלה – אמור להיות מחיר שהיא משלמת על הזיהום, נגיד בצורת קנסות או בצורת עלות קבועה על נקיון. זה הפתרון של השוק החופשי. אבל במקרה של הזיהום מתעוררת הבעיה המוכרת כ"בעיית הטרמפיסט". הסביבה היא מוצר ציבורי, ולפירמה אין אינטרס מיוחד לשמור על הנקיון שלה. במקרה של פגיעה אקלימית התופעה חמורה אפילו יותר. מבחינת הפירמה, התוספת שהיא מוסיפה להתחממות הגלובאלית היא זניחה, ואין לה שום סיבה להגביל את הייצור שלה. כדור הארץ כולו הוא מוצר ציבורי שהן יכולות להשתמש בו בחופשיות. השוק החופשי, שוק שאינו מפוקח על ידי הממשלות כמו שהתומכים בו מדמיינים, אינו מסוגל למנוע מצב כזה.

חולשה אחרת של השוק היא ש"לא הכל פתוח" (גבע, 2011, עמוד 43). עקרונית, במצב של תחרות מושלמת, יש הרבה מאד פירמות שמתחרות אחת בשניה, ואף אחת היא לא גדולה וחזקה מספיק כדי להכתיב את התנאים בשוק. אם הפירמה לא תפעל כשורה, ולדוגמא תזהם באופן חמור, תמיד יהיו פירמות אחרות שיכולות למלא את המקום שלהן. אבל במקרים רבים השוק לא באמת פתוח. בתעשיית האופנה לדוגמא יש כמה פירמות גדולות